

15. Kovalchuk, H. (2015). Ukrainian Scientific Institute of Book Studies (1922–1936). Kyiv: Academic Periodicals. [In Ukrainian].
16. Naberukhin, A. (1995). One of the Pseudo-Trotskyists. *From the Archives of the VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1–2*, 341–355. [In Ukrainian].
17. Nestulya, O. (1997). The Pogrom of the Historical Art Treasures of Sophia of Kiev in the 1930's. *Folk Art and the Ethnography, 1*, 56–58. [In Ukrainian].
18. Opryshko, T. (2000). Vasilyvanushkin: Life and Fate. *From the Archives of the VUChK–GPU–NKVD–KGB, 2/4*, 347–357. [In Ukrainian].
19. Petrovskyi, E. (2006). *Archive-investigative Cases as a Source of Studying the History of Repressions in Ukraine of 1937–1938: Abstract of unpublished thesis (PhD in History): Taras Shevchenko National University of Kyiv*. [In Ukrainian].
20. Petrovskyi, E. Documents of Archives and Investigations as a Source of Studying the Methods of Investigation by the NKVD Bodies in Odessa Region during the Period of the "Great Terror" of 1937–1938. *From the Archives of the VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1(28)*, 172–188. [In Ukrainian].
21. Pyrih, R. (1998). Archival-investigative Cases of the Repressed as a Historical Source. *The Totalitarian State and Political Repression in Ukraine in the 1920's – 1980's. Proceedings of the International Conference, Kyiv, September 15–16, 1994*. – Kyiv: [s. n.]. Pp. 38–44. [In Ukrainian].
22. Podkur, R. & Chentsov, V. (2010). *Documents of the State Security Bodies of the Ukrainian SSR of 1920's – 1930's: Source Analysis*. Ternopil : Zbruch. [In Russian].
23. Tumshis, M. & Zolotarev, V. (2017). *Jews in the NKVD of the USSR. 1936–1938. Biographical Dictionary Experience*. – Moscow : Russian Fund for Education and Science. [In Russian].
24. Shapoval, Yu. (2007). Counterrevolutionary Borotboist Organization Case 1935. In V. Smolii (Ed.), *Encyclopedia of the History of Ukraine: 10 vols. Vol. 4: Ka – Kom*. – Kyiv : Scientific Thought. [In Ukrainian].
25. Shapoval, Yu. & Kulchytskyi, S. & Lysenko, O. et al. (2002). *Political Terror and Terrorism in Ukraine. 19th – 20th Centuries: Historical Essays*. – Kyiv : Scientific Thought. [In Ukrainian].
26. Shapoval, Yu. (1993). *Ukraine of 1920's – 1950's: Pages of Unwritten History*. Kyiv: Scientific Thought. [In Ukrainian].
27. Yurenko, O. (1992). "He Remained a Convinced Communist...". In *Rehabilitated by History*. Kyiv – Poltava : Native Land. – P. 283–292. [In Ukrainian].
28. Yurkova, O. (1998). Archival-investigative Cases of Repressed Scholars are an important Sources for the Study of Academic Life in the 1920's – 1930's. In R. Pyrih (Ed.), *Archival-investigative cases of the Repressed: Scientific and Methodological Aspects of Use*. – Kyiv : AZT – Universalresursy. – P. 90–96. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 22.08.20

R. Martseniuk, PhD in History, Chief Researcher
Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PAVLOVSKYY P. F.: STROKES FOR THE PORTRAIT OF A REPRESSED LIBRARIAN (BASED ON MATERIALS FROM THE ARCHIVE-INVESTIGATION CASE)

The purpose of the study is the presentation and introduction into scientific usage of archive-investigating case of the senior librarian, the head of the newspaper fund of the National Library of Ukraine, later the library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Pavlovskyy Petro Fedorovich (1889–1937). The case is now in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. The article provides an analysis of the materials found and the systematization of information in an attempt to recreate the biography of one of the library staff repressed by the Soviet government. The research methodology consists in the application of research methods of sources to search and analyze the documentary historical sources, as well as in use of a problem-chronological approach to historical research, which allows not only to highlight certain biographical moments, but also to highlight events that were associated with the history of one of the largest libraries of Ukraine, while pointing to the activities of the Soviet punitive and repressive system in relation to the cultural heritage of the past. The scientific novelty is a practical significance in expanding the biography of P. F. Pavlovskyy with previously unknown data, as well as the enrichment of the personalistic history of Ukrainian librarianship in Kiev and in the whole Ukraine. In conclusion, this course of a biographical study can attract not only a wider range of archival documents, including those which are currently stored in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, but also the return of a forgotten national history; can supplement and fill in some gaps in past studies particularly in biographical studies. Thus, the article reconstructs the biography of librarian P. F. Pavlovskyy based on the archive-investigation case.

Keywords: Petro Fedorovich Pavlovskyy; archive-investigation case; Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine; political repression; National Library of Ukraine (VBU); Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR; newspaper fund; fire of 1935.

УДК 94 (477) (092) "1886/1938" Холодний Григорій
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.8>

Л. Могильний, д-р іст. наук, проф.
Researcher ID AAB-3942-2020
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ХОЛОДНОГО

Наприкінці XIX – початку XX ст. у середовищі української інтелігенції сформувалася думка про важливість особистого внеску кожного в розвиток свого народу у сфері освіти, науки і культури. Одним із тих, хто відгукнувся на подібний неофіційний заклик, став Григорій Григорович Холодний. Мета роботи полягає в аналізі науково-педагогічної діяльності Г. Холодного як одного з активних представників української інтелігенції першої третини XX ст. Серед методів, застосованих для розкриття теми, використано метод історизму, об'єктивності та науковості. У праці вперше здійснено спробу дослідити науковий і педагогічний внесок Г. Холодного, що обумовлює її наукову новизну.

Українознавча робота вченого розпочинається одразу після закінчення Петербурзького університету, коли він переїжджає до Москви, де долучається до культурно-освітньої роботи місцевої громади українців. Із цього ж часу приєднується до роботи в "Товаристві слов'янської культури" та Українському видавничому товаристві. До революційних подій 1917 р. патріотизм Г. Холодного знайшов свій вияв у наполегливій роботі в тих інституціях, у яких він розробляє українську наукову термінологію та займається українознавчими дослідженнями. Лютнева революція 1917 р. радикально змінила життя вченого, він переїжджає до України, де в Чернігові й Києві бере активну участь в освітніх і наукових проєктах. Особливо варто відзначити його працелюбність і безвідмовність в організації різноманітних освітніх заходів, діяльності чернігівської "Просвіти", Чернігівського наукового товариства, Інституту української наукової мови та ін. Значну частину свого життя науковець віддає культурно-освітній діяльності, зокрема очолює Чернігівську трудову школу, проводить заняття у вищих і середніх навчальних закладах Чернігова та Києва, організовує засідання і спрямовує роботу "Просвіти" і Чернігівського наукового товариства, брав участь у наукових заходах Інституту української наукової мови та працює над укладенням термінологічних словників. Дослідження науково-педагогічної діяльності Г. Холодного дозволило виділити три етапи його життєвого шляху: 1) 1912–1917 – визначення пріоритетів діяльності; 2) 1917–1924 – домінування освітнього чинника і 3) 1924–1929 – концентрація на науковій роботі.

Ключові слова: Холодний Григорій, Чернігівське наукове товариство, "Просвіта", Інститут української наукової мови, Спілка визволення України.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть в українській історичній науці відбулися значні зрушення. Закриті й цензуровані в радянські часи сторінки української історії, врешті-решт, отримали можливість

для повноцінних досліджень і об'єктивних суджень. За цей період дослідникам удалося створити не лише монументальну картину історії українського національного руху, але й підготувати велику кількість робіт з україн-

ської біографістики різноманітного спрямування – загальні праці, галузеві, історіографічні та ін. Однак дослідження так званих діячів "другого або навіть третього плану" залишаються на сьогодні одним із перспективних напрямів історичної науки. Серед таких персоналій потрібно згадати видатного українського вченого – Г. Холодного. Його політичні погляди, громадська робота досі маловідомі для широкого загалу істориків. У загальних працях нічого невідомо про Г. Холодного як громадського діяча та учасника різноманітних культурно-освітніх організацій. Тому це дослідження є найдзвичайно актуальним, зважаючи на невелику кількість публікацій, у яких по крихтах можна знайти інформацію про його науково-педагогічну працю в Москві, Чернігові та Києві.

Аналіз джерел і літератури. На теперішній час немає дослідників, які намагалися закласти підвалини для часткового розуміння напрямів освітньої й наукової праці Г. Холодного. Окремі штрихи до діяльності вченого зустрічаються в контексті висвітлення роботи Інституту української наукової мови [4; 5], укладання термінологічних словників, у коротеньких статтях в енциклопедичних виданнях [10, с. 2012; 7, с. 3621], крихти інформації можна знайти у спогадах Н. Полонської-Василенко [12, с. 435, 470], щоденнику С. Єфремова [8], у низці опублікованих матеріалів судового процесу "Спілка визволення України" [13; 14; 17] та наукових статтях про чернігівську громаду УАПЦ, "Просвіту", "Чернігівське наукове товариство" і про політичні погляди цього громадського діяча [6; 15; 18]. Основний масив інформації переважно розміщений у матеріалах ГДА СБУ, зокрема т. 50, 101, 102, 103 справи "Спілки визволення України" [1; 2], та потребує належного критичного сприйняття.

Мета статті полягає в дослідженні внеску Г. Холодного в розвиток національної освіти і науки в Україні протягом 1912–1929 рр.

Виклад основного матеріалу. Холодний Григорій Григорович народився 3 березня 1886 р. у Тамбові (Росія) у родині директора гімназії (родом з Переяслава, що на Київщині) [14, с. 244]. У 1912 р. закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Протягом 1912–1917 рр. учителював у Москві. Діяльність близьких йому за духом і переконаннями українофілів привернула його увагу ще під час навчання в університеті. Тому після його закінчення Г. Холодний переїжджає до Москви, де приєднується до місцевої Української громади, до якої входили А. Зайкевич, М. Байер, П. Гавсевич та ін. За спогадами К. Туркала, українофільські громади в цей період проводили активну роботу зі створення перших українських термінологічних словників [16, с. 14]. У 1914 р., за спогадами Г. Холодного, московські українофіли переконали його долучитися до роботи в Агрономічному гуртку, де він, за особистими враженнями, "був малоактивною фігурою", оскільки його участь обмежувалася лише відвідуванням "зборів при Петровсько-Розумовській Академії (Московському сільськогосподарському інституті)" (у якій було організовано роботу зі збору термінологічного матеріалу) [2, арк. 20].

Г. Холодний також приходив на засідання "Товариства Слов'янської культури (Общества славянской культуры)" на чолі з А. Ледницьким, яке, за його словами, прикриваючись своєю назвою, існувало фактично у складі однієї української секції. Збори відбувалися раз на місяць. Більшість відвідувачів були студенти, частково долучались і представники старшого покоління української інтелігенції – С. Сірополко, А. Кримський, О. Саліковський, інколи приїжджав С. Єфремов. Окремі збори виходили за межі творчих завдань групи і "були

певною демонстрацією українських сил у залі (напр., збори пам'яті Ф. Корша у 1916 р.)" [2, арк. 20]. Г. Холодний оцінював роботу українських груп як мляву і як таку, що зазнала "різкої зміни" лише тоді, коли до Москви наприкінці 1916 р. прибув М. Грушевський, який для продовження своєї наукової роботи отримав дозвіл на переїзд із Казані. "Першим приводом до пожвавлення роботи і гуртування сил" навколо "Украинской жизни", що з 1912 р. виходила у Москві, стало відзначення 50-річчя М. Грушевського [2, арк. 20].

У грудні 1916 р. М. Грушевський заснував у Москві Українське видавниче товариство, у якому Г. Холодний став виконувати обов'язки секретаря. В новій організації також працювали В. Винниченко, О. Саліковський, О. Маєвський, Дикий і його дружина. До початку 1917 р. було завершено велику підготовчу організаційну роботу, сформовано плани видань, одержано згоду на співпрацю з багатьма українськими письменниками і публіцистами. Збори товариства, як правило, відбувалися нелегально, оскільки "з наближенням революції зростали репресії" проти будь-яких проявів культурно-освітньої та громадської активності [2, арк. 21].

У березні 1917 р. видавнича робота переривається, більшість учасників товариства переорієнтувалася на участь у різноманітних російських та українських політичних угрупованнях, що набувають популярності серед інтелігенції. М. Грушевський, отримавши повідомлення з Києва про своє обрання головою Української Центральної Ради (УЦР), залишає Москву і повертається до Києва. Навздогін за вченим переїжджають і більшість його колег по ТУП: В. Винниченко, С. Петлюра, О. Саліковський, І. Лебединський, З. Моргуліс, Я. Шереметинський та ін. [2, арк. 21]. Г. Холодний вирішив теж приєднатися до своїх колег. Він привозить свою родину до Чернігова, а сам їде до Києва [2, арк. 21].

Таким чином, завершується перший етап життя Г. Холодного, який в основному мав культурно-освітній характер з елементами наукової діяльності й залучення до перших політичних груп та організацій. Співчуття до освітніх і наукових потреб українського народу зумовило його такі кроки щодо особистого внеску в розвиток національної науки й освіти. Учений зосереджується над укладенням наукових термінологічних словників, які українська інтелігенція вважала однією з важливих складових розвитку вітчизняної науки. Перебування у складі ТУП, спілкування з М. Грушевським та іншими українофілами переконують його брати активну участь в освітніх і наукових проектах. Хоч він і поділяв погляди своїх колег щодо державності України, політична діяльність його практично не цікавила. В освітній і науковій сфері Г. Холодний проявив себе як справжній патріот України, як небайдужа людина, яка прагнула зробити свій внесок у національний розвиток.

Приїхавши до Києва, Г. Холодний у квітні 1917 р. став брати участь у засіданнях УЦР, долучився до підготовки Всеукраїнського національного конгресу як представник від "Товариства слов'янської культури". Частина української інтелігенції, для яких партійна робота була незрозумілою, вважала, що активна освітня і наукова праця може бути її доречним заміном [18, с. 84]. Такі люди як Г. Холодний пам'ятали про те, що в часи Російської імперії навіть культурно-освітня робота українців сприймалася владою як політична діяльність і кваліфікувалася як прояв "сепаратизму". Українофільська праця, хоч і критикувалася радикальною частиною української інтелігенції, однак усе ж сприяла підвищенню самооцінки українців, заклала підвалини її національної ідентичності, змусила багатьох політичних дія-

чів визнати її важливість у державному будівництві. А в 1917 – 1921 рр. ці сфери діяльності не втратили свого значення, і на відміну від імперських часів, дозволили займатися розвитком національної освіти і науки без урядових заборон і надмірної цензури.

З вересня по жовтень 1917 р. Г. Холодний продовжив свою наукову працю у складі математичної термінологічної комісії Товариства шкільної освіти (ТШО), до якої входили К. Щербина, М. Кравчук, Ф. Калинович, Н. Шульгіна-Іщук і В. Шарко. Більшість засідань відбувалися в приміщенні Н. Шульгіної-Іщук на Монастирській, 9 [2, арк. 92]. Свою роботу математики погоджували з аналогічною комісією Київського Наукового товариства як куратора цього наукового проекту [2, арк. 97].

Крім того, Г. Холодний також паралельно брав участь і в підготовці шкільної реформи у складі комісії на чолі з П. Холодним. До учасників її математичної групи належали О. Астряб і В. Шарко [2, арк. 92]. На початку 1918 р. розпочала також засідати і відповідна фізична підкомісія на чолі із О. Курило. На перших засіданнях збиралося "чимало людей": О. Яницький, Г. Руденко, А. Малиновський, Шахрай, М. Кравчук та Г. Холодний [2, арк. 97]. Група, на жаль, дуже швидко розпалася, "бо треба було працювати дуже інтенсивно", залишилися лише Г. Холодний і О. Яницький, які "зробили всю роботу до літа" 1918 р. і надрукували її результати наступного року під назвою "Словник фізичної термінології" [2, арк. 97]. Під час його укладання Г. Холодний консультувався з ученими, які працювали в Київському науковому товаристві, зокрема П. Тутайвським, щодо природних багатств України, Л. Чикаленком про історію первісної культури [2, арк. 97] та ін.

В Київському науковому товаристві Г. Холодний співпрацював з О. Курило, яка організувала всю термінологічну роботу вчених. З мовних питань і у справах народного лексичного матеріалу він завжди звертався до неї за консультаціями. На його переконання, О. Курило "вже і тоді була відома як лінгвіст з великими даними і глибоким знанням народної мови" [2, арк. 98]. Учений зустрічався також і з О. Янатою, який "розвивав, як і скрізь, величезну акцію, будовав надзвичайні плани, але, на жаль, працював вельми хаотично, не оглядаючись на матеріальні можливості, ні на запас нашої живої сили" [2, арк. 98].

У серпні 1917 р. вчений, отримавши запрошення від генерального секретаря освіти І. Стешенка, погодився працювати в Київській Другій українській гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, де в старших класах читав лекції з математики, фізики та космографії [2, арк. 21, 93]. Друга українська гімназія стала на той час однією з перших в Україні восьмирічних гімназій. У ній працювало багато видатних педагогів [2, арк. 93]. Серед них Г. Холодний називає Ф. Сушицького, Г. Козленка, М. Кравчука, О. Дорошкевича, М. Зерова, П. Зайцева, О. Гермайзе, М. Рудницького, М. Прохорову та ін. [2, арк. 93]. Для молоді Української держави надзвичайно важливим завданням була підготовка і організація патріотичного виховання в школах, проведення уроків рідною мовою учнів. І Г. Холодний вважав себе підготовленим у цій сфері. А зважаючи на відгуки колег – то й справді, значною мірою з цим можна погодитися.

За спогадами Г. Холодного, 1917–1920 рр. "проходять для II гімназії в найжорстокішій боротьбі за існування. Особливо тяжко було за гетьмана й Денікіна. Гетьман, до якого ходили нескінченне число разів, не вмів навіть приховувати свого негативного ставлення до нашої справи" [2, арк. 94], подібну думку поділяв і колега Г. Холодного В. Дурдуківський, який сприймав

обіцянки гетьмана в освітній сфері як нещирі [1, арк. 38–39]. "У період денікінців, коли всі українські гімназії відразу зняли з державного утримання, українському вчителю багато допомагало Товариство шкільної округи – уже з "того боку". Як це робилось, я не знаю, але кілька разів, ми одержували платню майже нормально і змогли дотягти до повороту більшовиків" [2, арк. 94]. Ця інформація є надзвичайно цікавою, зважаючи на те, що більшість істориків сприймає П. Скоропадського переважно як людину, зацікавлену в розвитку україномовної освіти. Тут ми зустрічаємо й іншу точку зору від його сучасників.

За Денікіна попечитель Київського навчального округу Є. Спекторський, "заявив про повну толерантність" російського уряду, який "вирішив зовсім" не втручатися в справи української школи. Як писали Г. Холодний і В. Дурдуківський, денікінська влада вирішила "не забороняти малоруського язика, але зняти із свого утримання" [2, арк. 95] і перетворити українські школи у приватні заклади [1, арк. 41]. "Через кілька днів після цього нас примусили зняти вивіску, ще через кілька днів улаштували офіцерськими силами облогу. Під час лекцій вдерлися в гімназію і зробили трус по всіх класах, шукаючи бомби в партах. У найближчі дні наші гімназисти дали достойну відповідь: уночі, часом на кількох квартирах зрізали білі й сині смуги на денікінських прапорах, залишаючи червоне. Уранці із задоволенням спостерігали переполох серед населення й військових" [2, арк. 95].

У 1918 р., з утворенням Київського державного університету, Г. Холодний влаштувався також і на "Підготовчі до Українського Державного Університету курси", де читав лекції з фізики та астрономії. Наприкінці 1918 р. курси були трансформовані в гімназію для дорослих. З початку їхнього заснування навчальні групи займалися в будинку університету, а згодом, у вечірню зміну, заняття проходили в будинку II української гімназії. "Успіх курсів був надзвичайним. Не пам'ятаю скільки всього було у нас груп (певно 4–5). У своїй аудиторії я завжди бачив 150–200 чоловік" [2, арк. 95]. Крім Г. Холодного, на курсах, а згодом гімназії, також працювали М. Кравчук (математик, директор курсів), О. Яницький ("талановитий фізик"), А. Малиновський (фізик), О. Грушевський ("читав літературу", "слухачі трохи нудилися на його лекціях" і називали "старичоклісовичок"), М. Марківський (українська мова), М. Прохорова (французька мова), П. Пелех (латинська мова) та ін. [2, арк. 96]. Згодом до колективу гімназії приєднуються ще декілька вчителів, яких Г. Холодний називав "аматорами" – О. Кисіль, Г. Калішевський, О. Гермайзе, Е. Грицак. "Спільного між нами, лекторами, не було майже нічого. Це правда, особливості усіх шкіл для дорослих, особливо вечірніх. Не було того, що зветься – учительська" [2, арк. 96]. Період 1919–1920 рр. Г. Холодний характеризує як "надзвичайно тяжкий" для освітнього процесу, зауважує, що "перше півріччя – денікінці", "друге – поляки" [2, арк. 96] виявилися не дуже приємними для спогадів. Варто відзначити високу працелюбність ученого: навіть влітку він підрацьовував лектором математики в "нуль-семестрі" КДУ, що замінив собою колишні підготовчі курси [2, арк. 22]. Із часом заходи нової влади, такі як організація Нуль-семестру Університету, призвели до "різнобіжності" у роботі колективу навчальних підрозділів і "гімназії для дорослих" скоро зникла" [2, арк. 96].

Деякий час Г. Холодний виконував обов'язки бібліотекара Київського державного університету, брав участь у засіданнях університетської ради [2, арк. 21, 92]. За спостереженнями вченого, у формуванні університету він помічав надзвичайну працелюбність І. Огієнка,

Г. Павлуцького, О. Яницько та Г. Писемського [2, арк. 92–93]. З припиненням діяльності гімназії для дорослих зв'язок з університетом припинився і Г. Холодний знову зосередився на роботі в II українській школі.

Шкільне життя бурхливо відбивало в собі всі ті зміни, що відбувалися в Україні. Учений характеризував той період "як час захоплення національною романтикою" (повернення до Києва в березні 1918 р. УЦР, прихід до влади в 1918 р. Директорії, і навіть повернення УНР 30 серпня 1919 р.) [2, арк. 21–22]. Постійна зміна влади змушували людей "багато розмовляти пошепки й уважно слідувати за рухом" повстанських загонів, наближення військ С. Петлюри, діями денікінців і більшовиків [2, арк. 72].

На думку Г. Холодного, "нові обставини" цілком змінили характер його української роботи. Українська школа стала реальним фактом, якому він став "віддавати всі свої сили" [2, арк. 21]. Освітній заклад "боляче" пройшов етап реорганізації зі звичайної на трудову школу [2, арк. 22]. Особисто для Г. Холодного відбулися важливі зміни в його житті і професійній діяльності. Його обирають товаришем голови Ради Київської другої трудової школи, фактично людиною, відповідальною за прийняття багатьох важливих рішень організаційного характеру. Паралельно він долучається і до роботи в Науковому відділі Всеукраїнського державного видавництва, де налагоджується "широка українська видавнича робота", яка "обривається" в серпні 1919 р. з приходом військ Денікіна і ліквідацією білогвардійською владою українських організацій [2, арк. 22].

Наприкінці жовтня 1919 р. Г. Холодний спробував перевезти свою родину на постійне проживання до Києва. Однак у цей період місто перейшло під владу більшовиків і вчений вважав це несприятливими для себе обставинами, тож залишився в Чернігові [2, арк. 98].

На початку листопада 1919 р. Г. Холодний розпочинає працювати в Чернігівській українській гімназії імені М. Коцюбинського, що відновила свою роботу після відступу з міста денікінців. Ураховуючи його неабиякий досвід освітнього працівника, Г. Холодного також запрошують і до складу методологічної комісії Наркомату народної освіти Чернігівщини для розробки нових шкільних навчальних планів. За спогадами вченого, на початку формування Чернігівської української гімназії існувало чимало перелон. Зокрема, вона тоді розміщувалася в трьох кімнатах і могла навчати лише 60 учнів [2, арк. 98]. У процесі формування учительського колективу йому доводилося не тільки займатися організаційною роботою, але й проводити "миротворчу роботу" серед "ворожих" таборів, що ситуативно складалися в колективі [2, арк. 99].

На особисту думку Г. Холодного, у гімназії в цей час "належного ідейного проводу не було і ми просто копіювали в своїй роботі стару гімназію" [2, арк. 22]. Відсутність свого власного стилю педагогічної діяльності школи, на його переконання, пояснюється запозиченням методів роботи Першої української гімназії Києва, яку очолював В. Дурдуківський. Київська гімназія здобула на той період собі репутацію одного з найкращих навчальних закладів не лише Києва, але й України [2, арк. 23], тому вчителі Чернігівської гімназії, намагаючись запозичити цінний досвід свої київських колег, "частенько відвідували показові свята І школи", тим більше що в обох навчальних закладах були спільні працівники – О. Гермайзе, В. Шарко і М. Прохорова. Г. Холодний високо оцінював учительську працю своїх колег [2, арк. 23]. Атмосферу взаєморозуміння між учителями та учнями Г. Холодний намагався прищепити і в Чернігівській трудовій школі імені М. Коцюбинського. У першу

чергу була запроваджена висока дисципліна, розроблено нові методи навчання, уведено широке учнівське самоврядування та всі можливі форми самообслуговування [2, арк. 73]. Як зізнавався Г. Холодний під час допитів у 1929 р., у 1921–1922 рр. у нього було велике бажання у процесі навчання виховати в українських учнів почуття патріотизму до України. З цією метою проводилися різноманітні шкільні заходи літературного та виставкового характеру, в яких діти могли засвідчити свою любов до Батьківщини [2, арк. 73].

Думку про переїзд до Києва Г. Холодному вдалося реалізувати лише в лютому 1920 р. Після вирішення питання проживання йому вдалося повернутися до колективу Київської другої трудової школи, до роботи в "нуль-семестрі" університету та в гімназії для дорослих. З новими зусиллями він відновлює також і свою працю над термінологічними словниками, яку тривалий час здійснювали учені Київського наукового товариства та термінологічної комісії ВУАН [10, с. 2012].

Скрутні умови праці й проживання в умовах політики "воєнного комунізму", карткова система, відсутність дров для опалення житла змусили вченого в серпні 1920 р. вчерегове "розірвати з київським життям" і знову "шукати заспокоєння в чернігівській тиші" [2, арк. 73]. Таким чином, підтверджується думки Н. Полонської-Василенко, С. Єфремова та інших українських учених, які залишилися жити в Києві, про скрутні часи виживання містян на початку 1920-х рр. і неможливість в таких умовах займатися будь-якою науковою роботою: "науковці відклали книжки і перейшли на фізичну працю", "усе було розхватуно і попалено" [12, с. 319; 8, с. 39].

З поверненням до Чернігова в серпні 1920 р. Г. Холодний, на прохання місцевої Наросвіти, очолює колектив української гімназії, яка невдовзі реформується в трудову школу. У цей період у ній працювали М. Зеров, О. Гермайзе, О. Дорошкевич, П. Зайцев, Ф. Сушицький та інші учасники українського національного руху [2, арк. 22, 23]. Г. Холодний самокритично визнавав, що "остаточна справа запрошення робітників залежала" саме від нього, однак "часто доводилося чути" йому і про те, що він "надто довірливий" і через те часто помиляється в людях [2, арк. 104]. Г. Холодний відзначав, що "ніяких особливих заходів", "ніяких додаткових коштів" школа не використовувала для того, щоб стати найкращим навчальним закладом Чернігова. Пояснював, що "в нас є цемент, що нас, і дітей і вчителів в'яже в одне ціле", це "національне чуття", що "створює солідарність", "примушує нас вірити один одному, берегти свою національну честь, любити школу і для неї працювати, не жалюючи своїх сил" [2, арк. 105]. Підкреслював, що вчителі в школі мали "невиразну фізіономію", різниця між працівниками була не стільки в "пунктах партійної програми", скільки в настроях [2, арк. 105]. "Наче крізь густе сито просівалися в нашій свідомості позитивні факти нашого життя і перед очима залишалися висівки, полова, всяке сміття" – селяни розповідали "про глухе невдоволення з політики, про вияви бандитизму", "про вияви антисемітизму, про піднесення релігійних настроїв серед селянської молоді" [2, арк. 106]. Жителі міста "живилися більше плітками, чутками, що "портфельною" поштою доходили з Києва, Москви, Ленінграда, вічно новими анекдотами на злободенні теми", "розмовами про війну" [2, арк. 106]. "Виразне було одне: був спільний антирадянський настрій, спільне невдоволення з життя і спільне чекання політичних змін" [2, арк. 106]. За спогадами Н. Полонської-Василенко і щоденником С. Єфремова, подібні думки були також поширені й у середовищі київської інтелігенції [12, с. 347; 8, с. 63].

Крім шкільної роботи, Г. Холодний також долучився і до роботи в Чернігівському інституті народної освіти (ІНО), де читав лекції з геології, фізики і астрономії, викладав математику в Чернігівському політехнікумі [2, арк. 23, 75]. За його спогадами, лекції в ІНО завжди збирали повні аудиторії студентів [2, арк. 75]. Відкриття ІНО, таким чином, виявилось однією з необхідних освітніх реформ більшовиків початку 1920-х рр. для випускників шкіл. Чимала частина української молоді отримала можливість, якої раніше ніколи не мала, – здобути вищу освіту.

Через деякий час Г. Холодний визнав, що "помилився, коли думав, що в Чернігові замкнувшись у собі, буду тихо працювати", "там було мало людей і життя само виносило мене наперед", "якщо до 1920 р. я більше плив за течією, то тепер, навпаки, починається період більш-менш самостійної роботи, коли від мого я, від мого світогляду залежало дуже багато" [2, арк. 73]. За власною оцінкою, його "людину звичайних середніх здібностей, стало виносити наперед скрізь, де тільки провадилася яка українська робота" [2, арк. 124].

Із серпня 1920 р. до серпня 1924 р. Г. Холодний очолював місцеву "Просвіту", організовував роботу Чернігівського наукового товариства як регіонального осередку ВУАН. У Чернігові "тоді тільки розпочиналося українське життя" і його "як нову людину втягували в кожну нову роботу" [2, арк. 23]. За спогадами Г. Холодного, Чернігівська "Просвіта", що була однією з найактивніших за Б. Грінченка і М. Коцюбинського, після революції швидко занепадала через те, що "старі форми просвітнянської роботи" себе вичерпали і українське життя "вийшло на широкий шлях" [2, арк. 127], отримавши нові можливості розбудови освіти і науки в умовах українізації. "Просвіта" мала своє окреме приміщення, читальню і бібліотеку, однак активну діяльність не проводила [2, арк. 127]. "Старше громадянство від "Просвіти" відійшло", залишилася переважно молодь, серед якої Г. Холодний згадував В. Коновала, Д. Могилянского, Бутника та ін. Старше покоління представляли М. Жук і Д. Заушкевич [2, арк. 127–128]. У таких умовах конкурувати з державними інституціями стало дуже важко і "Просвіта" припинила свою роботу, а її бібліотека перейшла частково до школи, частково до Чернігівського наукового товариства [2, арк. 128]. Так склалося, що більшовицька влада не схвалювала діяльність "Просвіти" і поступово обмежувала її діяльність. Чиновники пояснювали припинення їхньої роботи тим, що вони "своїми вузькими завданнями стали вже очевидним анахронізмом", а в Чернігові до того ж із формуванням Наукового товариства виникли паралелі в роботі обох організацій [2, арк. 24].

Ураховуючи занепад "Просвіти", Г. Холодний вирішив разом з однодумцями (В. Зубко, І. Карпович, В. Коновал, І. Кошовий, Б. Луговський, С. Устименко) організувати в Чернігові "маленьку наукову організацію" [2, арк. 128; 15, с. 54]. У грудні 1920 р. він звернувся з клопотанням про заснування філіалу до Київського наукового товариства. У лютому 1921 р. він отримав згоду й організував Чернігівське наукове товариство (ЧНТ), до якого наприкінці 1921 р. значною мірою переходять члени чернігівської "Просвіти" [2, арк. 24]. Г. Холодний як голова місцевої "Просвіти" і як очільник ЧНТ розумів безперспективність існування обох організацій одночасно. Учасники товариств були тими ж самими, і їхніх сил не вистачало на обидві організації, де традиційно проводилися різноманітні культурно-освітні заходи, читання лекцій на освітню, наукову або літературну тематику. Тому поступово всі наукові заходи було

перенесено у стіни наукового товариства. До складу Ради ЧНТ входили М. Шматько, В. Зубко, Д. Заушкевич, П. Смоличів, В. Шугаєвський та ін. [2, арк. 128, 15, с. 54]. З 1921 по 1929 рр. кількість членів товариства, яке за мету своєї діяльності вважало "розробку і популяризацію різних галузей наукових знань, особливо з вивчення природи, історії та етнографії Чернігівщини", зросла з 31 до 76 осіб [15, с. 54].

На відміну від "Просвіти", ЧНТ отримало широкую підтримку з боку Наросвіти, зокрема було виділено кошти і книги, що стали не зайвими для розвитку місцевого наукового життя. За спогадами вченого, усі наукові доповіді в стінах товариства збирали численні аудиторії слухачів. Г. Холодний також відзначав тісний зв'язок чернігівських науковців з київськими: "київські вчені завжди виступали з доповідями на наших зборах" [2, арк. 24]. Найактивнішу участь у засіданнях Наукового товариства брали М. Шматько, В. Зубко, П. Федоренко, П. Смоличів, Д. Заушкевич, А. Верзилов [2, арк. 24]. Щодо ідеологічних переконань, то, на думку Г. Холодного, "не було тут ні однієї людини, що стояла твердо на радянських позиціях", "щодо маси, яка гуртувалася коло товариства, то вона була та сама, що йшла раніше до "Просвіти" і йшла тепер в автокефалію" [2, арк. 136]. "Ми в Раді й усі, хто йшли до товариства, дивились на товариство теж як на певну відтулину, як на легалізовану можливість провадити свою, вузьку українську роботу, [...] гуртувати коло себе людей цілком певного [...] світогляду, підтримувати просвітницьку ідеологію, не давати людям розпорозитися, бо можливий той момент, коли на цю масу доведеться спиратися", "адже таку саму лінію вела Академія, особливо її історично-філологічний відділ", який "держався тактики гуртування сил і вичікування" [2, арк. 136–137].

Активна діяльність Г. Холодного в освітньому і науковому житті Чернігівщини привернула увагу місцевої Наросвіти, керівництво якої навесні 1921 р. запросило вченого на посаду завідувачого губерніяльних шкіл Соціалістичного виховання (Соцвиху). Він був також постійним співробітником Методичної комісії Народного комісаріату освіти [2, арк. 24–25]. З початком українізації завідував "практикумами української мови" – фактично курсами підвищеного типу з вивчення української мови в Чернігові [2, арк. 25].

За чотири роки керівництва Г. Холодного Чернігівська школа імені М. Коцюбинського збільшила кількість учителів до 35 осіб і кількість учнів із 50–60 до 520–530 осіб [2, арк. 25]. Навчальний заклад одним із перших на Чернігівщині перейшов до комплексної системи навчання в молодших групах і до організації лабораторної роботи в старших класах [2, арк. 25]. За спогадами вченого, у своїй організаційній роботі він намагався в першу чергу пробудити у своїх учнів почуття патріотизму до України, і зважаючи на відсутність жорсткого контролю з боку Наросвіти, йому це вдавалося за належної обережності. За словами Г. Холодного, "це був якийсь дивний організм, який сполучав у собі те, що ніяк не сполучається тепер. Мої діти із захопленням співали Інтернаціонал, але зараз же переходили до "Ще не вмерла Україна" [2, арк. 74]. Згуртованість колективу школи та успіхи учнів не задовольняли керівництво місцевої Наросвіти на чолі із Зерновським, який займав "виразно неприхильну позицію" і "висловлював певні підозріння" до Г. Холодного [2, арк. 25, 106]. І хоч перевірка Контрольною комісією губкому не виявила серйозних порушень у роботі школи, Г. Холодного у серпні

1924 р. усе ж звільнили з посади завідуючого школою і він змушений був переїхати до Києва [2, арк. 25].

Таким чином, другий етап життя і діяльності Г. Холодного, який умовно назвати переважно чернігівським, припадає на 1917–1924 рр. Свою енергію, працелюбність і патріотизм до України Г. Холодний проявляє в активній освітній та науковій роботі. Його робота в Чернігівській трудовій школі, чернігівській "Просвіті", Чернігівському науковому товаристві та Інституті української наукової мови стала справжнім проявом патріотичного ставлення до розбудови вітчизняної освіти і науки. Власне внесок таких людей фактично змусив більшовицьку владу звернути увагу на національні потреби населення і оголосити політику "коренізації". В іншому випадку більшовики ризикували повністю втратити контроль над національними процесами на території України і зіткнутися з черговим протистоянням влади і суспільства.

За пропозицією В. Дурдуківського, Г. Холодний повертається на роботу до Київської Першої української трудової школи. Оцінюючи себе, учений зауважував, що "працювалося в школі легко під надійним керівництвом", "політичне виховання, на мою думку, стояло цілком нормально і в усякому разі школа робила все, щоб розсіяти ті підозріння, які періодично з'являлися коло шкільної роботи, ніколи не спускала з ока ні свого, ні дитячого політичних моментів" [2, арк. 26]. "Як раніше відчував, ідеологією своєю я не тільки далекий новий радянській школі, але, навіть, для неї шкідливий і, звичайно, це не все являлося в будь-якій відвертій ворожій лінії, а в будь-яких окремих виступах, а завжди в тому, що найменше зовнішньо впадає в очі. Діти не можуть не відчувати, не розуміти справжнього педагога, коли він має в них авторитет, вони зв'язані з ним тисячами невидимих ниток. Через анкети я добре знав настрої своїх учнів. Вони як найкраще відповідали нашим (учителям – Л. М.). З ними, з цими настроями ми не боролись, як треба було рішуче, твердо і різко, ми змазували завдання і приймали світогляд як щось нормальне, що нас з ними ще тісніше зв'яже" [2, арк. 76]. Загалом уся робота школи здійснювалася на високому професійному рівні і "була предметом як найпильнішої уваги громадянства і Наросвіти" [2, арк. 26].

Серед працівників педколективу Г. Холодний відзначав і найкращих колег, зокрема В. Дурдуківського, Ю. Трезвинського, О. Гребенецького, М. Прохорову, Н. Токаревську та ін. [2, арк. 26, 48]. Саме їх він вважав одними з найкращих учителів школи, які мали авторитет серед учнів школи і своїх колег. Серед труднощів, які доводилося долати учителям школи, він називає велике перевантаження "і в цьому головна хиба, бо так працювати довго не можна було – надмірна втома дітей – безперечний факт у нашій шкільній роботі" [2, арк. 26–27]. Керівник школи В. Дурдуківський досить високо оцінював роботу Г. Холодного, називав чесною і щирою людиною, яка ніколи не торгує своєю совістю [2, арк. 38]. Сам учений підтверджував свої добрі відношення з В. Дурдуківським, зауважував, що ніколи не намагався конфліктувати і створювати приводів для непорозумінь [2, арк. 38]. Колег оцінював як "середньої сили група вчителів під умілим керівництвом" [2, арк. 168]. Якщо ж звернутися до матеріалів В. Дурдуківського про учителів школи, то він переважно позитивно відгукувався про кожного з них.

Г. Холодний відзначав, що колектив школи був надзвичайно дружний і декілька разів на рік збирався на товариські вечірки в помешканнях М. Прохорової або

О. Гребенецького. "Збори вчительського колективу були потрібні, як відпочинок і певне зближення, на яке не вистачало часу в школі", "був принцип вільної участі без будь-яких обмежень і винятків для кого б то не було" [2, арк. 48]. Учений жартома називав колектив учителів "товариським об'єднанням працівників І школи" [2, арк. 48]. Зібрання мали неорганізований характер, не мали ніякої конспірації. "Вечера, тости, чай, різноманітні безневинні жарти, співи, музика, читання віршів. Зрідка оповідання, які слухали всі" [2, арк. 27]. На одній із таких вечірок у 1925 р. Г. Холодний ділився своїми враженнями про свою подорож аеропланом з Києва до Харкова, а в 1926 р. – про подорож до Криму [2, арк. 27, 178]. "Ніколи не було зарані наміченої програми, навіть для музики і співів, а для розмов, то нема чого й казати", "розмови йшли всякі, але звичайно тільки на початку. Через якусь годину вже майже не слухали всі одного, а гомоніли гуртом", "організовано обміну думками не було" [2, арк. 48]. "А загальні настрої шкільної громади систематично підігрівалися і зміцнювалися розмовами, особливо на періодичних зборах у М. Прохорової, де ми ділилися і своїми надіями і своїми невдоволеннями, своїми новинами і чутками, що стосувалися і нашого внутрішнього життя і життя еміграції" [2, арк. 76]. Розмови завжди мали критичний до радянської влади характер, з "підкресленням всяких хиб, з випиранням негативних явищ" [2, арк. 76–77]. "В цих розмовах завжди відчувалася надія на якусь чужу сторонню силу, ще невідомо яку саме, яка прийде й ще визволить з неволі. Багато таких настрої поділяв і я, хоч я і не вірив ніколи в силу морально і фізично роз'єднаної української еміграції і ставив під сумнів її право на будь-яку роль в нашому житті після 10 років відірваності" [2, арк. 77]. "В міру того, як кристалізувалась провідна лінія радянської школи і І школі ставало працювати [...] важче" [2, арк. 77]. "Зборів у Прохорової я не любив, тому ходив рідко, часто навмисно спізняючись" [2, арк. 169].

Протягом 1924–1926 рр. Г. Холодний читав лекції з математики і світознавства в Київському інституті народної освіти та в 1924–1929 рр. на робітфаці КМІ [2, арк. 20, 25]. У 1924–1925 рр. працював у Бюро викладачів української мови [2, арк. 25]. За пропозицією О. Курило, повернувся до термінологічної праці в Інституті Української наукової мови (ІУМН) ВУАН. Від 1924 р. – штатний працівник його природничого відділу, із 17 березня 1925 р. – учений секретар, а із 1 жовтня 1926 р. – керівник Інституту [2, арк. 155; 7, с. 3621], редактор видавничого органу "Вісник ІУМН" [4; 5]. Г. Холодний безпосередньо брав участь у виробленні головних засад розвитку української термінології, редагуванні термінологічних словників. Саме в 1926 р. ІУМН "дістав замовлення від Наркомосу на виготовлення низки термінологічних словників (більше як на 700 аркушів). Нове колосальне завдання вимагало не тільки асигнування великих коштів, але й створення відповідального апарату колегій авторів" [2, арк. 50]. У 1926 р. через значне наукове та організаційне навантаження в ІУМН учений припиняє свою роботу в школі й повністю зосереджується на праці в науковій установі [2, арк. 25, 77]. Єдиним винятком педагогічної діяльності залишалася робота на Робітфаці КМІ, де Г. Холодний продовжував читати лекції з математики і був головою Предметної фізико-математичної комісії [2, арк. 25, 77].

Г. Холодний залишив чимало спостережень стосовно шкільної освіти, зокрема про 1920 х рр. він зауважував: "маємо всі ступені української школи, але немає

ще єдності в системі і між семирічкою, як і профшколою і вищою школою є певний розрив" [2, арк. 60]. "Захоплення модними ідеями", "надмірна гуманітарність нашої школи", "зловживання політвихованням" та ін. [2, арк. 168]. "Ненормальність того, що діти мусять, скінчивши семилітку вже визначати свою спеціальність. Нам це було важко навіть у 18–19 років. Даних для цього наша школа не дає. Безправне становище дітей вчителів і службовців. Зловживання з класового добору учнів. Низький рівень учня, студента" [2, арк. 169]. У 1928 р. Г. Холодний, за свідченнями ДПУ, вважав, що "тяжка атмосфера ворожості до всього українського відчувається на кожному кроці й починає нагадувати старі 1920–1921 рр., що на справжніх українських працівників тепер влаштовують гоніння" [17, с. 431]. Патріотичне виховання учнів сприймалося більшовицькою владою як "розклад молоді, контрабандне прищеплення серед неї "українських визвольних" ідей та дрібнобуржуазних народницьких ідеалів" [14, с. 300]. За свідченнями М. Рильського, "існувало певне, мабуть, і чимале, коло вчителів, з яких, знову таки, одні лише сліпо, несвідомо держалися "старинки", націоналістичних та народницьких ухилів, а другі – свідомо переводили певну політичну лінію. Перших, річ очевидна, багато, других – мало. Свого часу до цих "других" належали такі люди, як Дурдуківський, Гребенецький, Холодний" [14, с. 313].

Ближче до розуміння Г. Холодного були процеси, які відбувалися в науці та українізаційних заходах влади. "Національне питання поставлено широко. Школа в цій справі – основне. Українізація самого державного апарату є неминучий висновок. Українізація зовнішніх форм (вивіска, вулиця, трамвай і т. ін.) приходить як завершення, а не початок (як було в 1918 р.). Навіть при теперішньому темпі за кілька років зникнуть ненормальні явища українізації (як формальне ставлення службовців до завдань українізації). У них ще немає органічної потреби української мови і вона здебільшого тільки неприємний службовий обов'язок" [2, арк. 60–61]. На думку Г. Холодного, "революція є колосальний перший експеримент" [2, арк. 61].

Третій етап науково-педагогічної роботи Г. Холодного припадає на час його проживання в Києві протягом 1924–1929 рр. і роботу в Інституті української наукової мови. Як один із провідних фахівців наукових проєктів Г. Холодний бере участь у неформальній групі "Інарак", яка займається налагодженням термінологічної роботи в інституті й подоланні бюрократичних перешкод у роботі над українськими науковими термінологічними словниками. Така зосередженість ІУМН над українськими словниками сприймалася ДПУ як прояв українського шовінізму і націоналізму [9, с. 379]. За донесеннями К. Гончарової ("Євгенія") і О. Мінківського ("Нагорний"), виявленими С. Білоконом серед матеріалів архіву СБУ, на співробітників інституту на чолі з Г. Холодним і на самого вченого було написано чимало компрометуючих матеріалів щодо діяльності "Інарак", особистих поглядів і зв'язків з однопдумцями з ВУАН [3].

Із весни 1929 р. розпочалися виклики співробітників ВУАН до ДПУ, а також студентів закладів вищої освіти, учителів шкіл. Усіх їх розпитували про діяльність С. Єфремова та інших осіб, які фігурували на процесі СБУ. Так цеглина за цеглиною будувалася велетенська будова процесу СБУ на підставі зізнань, сфабрикованих в ДПУ [12, с. 435]. За припущеннями К. Туркала, більшовицька влада була зацікавлена "позбутися найперше української інтелігенції як найактивнішої й най-

виразнішої у своїй діяльності" [16, с. 26]. У колі цієї інтелігенції також перебував і Г. Холодний.

Заарештований 17 серпня 1929 р. відповідно до ордеру № 4348 ДПУ УСРР за місцем проживання в Києві по вул. Некрасовській, 6, кв. 8 [2, арк. 1]. Під час організації кампанії процесу Спілки Визволення України 22 серпня 1929 р. звинувачений в націоналістичному шкідництві [2, арк. 3; 10, с. 2012].

Під час допитів Г. Холодний заявляв, що ніколи не чув про існування Спілки Визволення України. Припускав: "невже ті кілька зборів в М. Прохорової були зборами підпілля? Невже мене могли обрати, або прийняти – без мене? Якщо були якісь завдання, якась програма хоч мінімальної роботи на визволення України, чому я нічого про це не знав? Коли я член організації, чому організація мене не інформувала за збори?", "чому мене ніхто не запрошував ні до В. Дурдуківського, ні до С. Єфремова", "на двох зборах я виступав з оповіданнями про Крим і аероплан. Може ці збори були зборами СБУ? Чи може Союз визволення працював на млинцях у Гребенецького, де навіть звичайних порожніх балачок не було, а були тільки млинці, вино і співи. І я стою перед рядом загадкових картинок з написом: Де тут СБУ? Не знаю, хто з моїх колишніх товаришів може сказати, що це не так" [2, арк. 35–36; 13, с. 81–82; 18].

Однак 9 вересня 1929 р. у Г. Холодного відбувається перелом у свідченнях, він припускає, що існування позастатутних наукових груп в ІУМН та ВУАН може бути трактовано як символічні осередки СБУ [2, арк. 77–79], а 20 вересня заявив, що "ідейно, і всім напрямком своєї підпільної діяльності належав до контрреволюційної організації Спілки визволення України" [2, арк. 187]. Волю вченого було зламане, і в його свідченнях розпочинається хвиля самокритичних "засуджень свого минулого", свого світогляду і ставлення до більшовицької влади. Страх за власну долю перетворив Г. Холодного на заручника власних свідчень. На думку В. Пристайка і Ю. Шаповала, звинувачені у справі СБУ були для більшовицької влади "інтелектуальною опозицією", українськими патріотами, які активно працювали в ім'я національно-культурного відродження України і закладали основи для повноцінного розвитку українського народу [14, с. 41].

19 квітня 1930 р. засуджений до 8 років позбавлення волі й позбавлення прав на наступні 3 роки за "націоналістичне шкідництво" [7, с. 3621; 11, с. 942; 14, с. 15, 86, 332, 360]. Відбував покарання на Соловках – у таборі й в'язниці особливого призначення. За рішенням окремої трійки УНКВС Ленінградської області від 14 лютого 1938 р. засуджений до розстрілу [11, с. 903]. Вирок виконаний 17 лютого того ж року на Соловецькому архіпелазі (де відбулась масова страта в'язнів – майже 200 осіб протягом однієї доби).

Реабілітований Верховним Судом УСРР 11 серпня 1989 р., а в Росії – прокуратурою Архангельської області 26 липня того ж року [11, с. 942].

Таким чином, у науково-педагогічній діяльності Г. Холодного можна виділити три етапи: 1) 1912–1917 рр. присвячені переважно науковій, культурно-просвітницькій діяльності та участі в українофільській громаді Москви. Цей етап заклав основи його патріотичних світоглядних переконань і визначив сферу наукових та освітніх пріоритетів; 2) 1917–1924 рр. – етап практичної реалізації освітніх навичок в наукових та освітніх закладах Чернігова і Києва. Серед них варто згадати керівну роботу в школі, участь у Чернігівському науковому товаристві та чернігівській "Просвіті"; 3) етап, який охоп-

лює 1924–1929 рр., тісно пов'язаний з роботою в Інституті української наукової мови і характеризується повною відмовою від будь-якої політичної діяльності, остаточним переходом до реалізації освітніх і наукових проєктів, розпочатих ще до 1917 р. і протягом 1917–1918 рр. Але саме така діяльність викликала найбільше занепокоєння більшовицької влади, яка вбачала в ній прояв українського націоналізму. Судовий процес "Спілки Визволення України" став одним із кроків влади зі знищення передової української інтелігенції, яка користувалася в наукових і освітніх колах неабияким авторитетом, думка якої мала велике значення для вибору шляхів розвитку національної науки. Аналізуючи життя та діяльність Г. Холодного, надзвичайно перспективними є подальші дослідження його особистої роботи в московській українофільській громаді, видавничій діяльності, Чернігівській "Просвіті", Чернігівському науковому товаристві та Інституті української наукової мови.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, спр. 67098 ФП (Спілка Визволення України), т. 50 (В. Ф. Дурдуківський), 340 арк.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України, спр. 67098 ФП (Спілка Визволення України), т. 101 (Г. Г. Холодний), 200 арк.
3. Білокінь С. І. Чекісти і справа-формуляр Михайла Грушевського / С. І. Білокінь // Слово Просвіти. – 2017. – Ч. 31 (927). – 3–9 серпня.
4. Вісник Інституту Української наукової мови. – 1928. – № 1. – 109 с.
5. Вісник Інституту Української наукової мови. – 1930. – № 2. – 104 с.
6. Глухенький А. Становлення та діяльність релігійної громади Української автокефальної православної церкви у Борисоглібському соборі м. Чернігова в 20-х роках ХХ століття / А. Глухенький // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 116–122.
7. Енциклопедія українознавства Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Т. 10. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 2000. – 415 с.
8. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / С. О. Єфремов. – К.: ЗАТ "Газета "Рада", 1997. – 848 с.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Українська мала енциклопедія: [у 8 т., 16 кн.] / Є. Онацький. – Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1960. – Кн. 16. – С. 1973–2147.
11. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках: у 2 т. / упоряд.: С. Кокін, П. Кулаковський, Г. Смирнов та ін. – К.: Сфера, 2003. – С. 622–624, 903, 942. – Т. 2. – 623 с.
12. Полонська-Василенко Н. Спогади. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 591 с.
13. Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1. – С. 70–88.
14. Пристайко В. І. Справа "Спілки Визволення України". Невідомі документи і факти / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.

L. Mohylnyi, Dr. Habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF HRYHORII KHOLODNYI

In the late 19th – at the beginning of the 20th century the Ukrainian intelligentsia formed an idea of the importance of personal contribution to the national development in such fields as of education, science and culture. Hryhorii Hryhorovych Kholodnyi was one of those active representatives of the Ukrainian clergy who responded to this unofficial appeal. The purpose of the work is to analyze the scientific and pedagogical work of H. Kholodnyi. In order to achieve this aim, methods of historicism, objectivity and academic assessment have been used in this research. The academic novelty is the first attempt to analyze the scientific and pedagogical contribution of H. Kholodnyi.

H. Kholodnyi's work on Ukrainian studies began immediately after his graduation from St. Petersburg University, precisely when he moved to Moscow and joined the local Ukrainian community, which was immersed into cultural and educational work. Also, at that time he joined the Society of Slavic Culture and the Ukrainian Publishing Society. Before the revolutionary events of 1917, H. Kholodnyi's patriotism had been revealed in his persistent work in the number of institutions where he developed Ukrainian scientific terminology and worked on the Ukrainian studies. The February Revolution of 1917 dramatically changed the life of the scientist. Thus, he moved to Ukraine and took an active part in educational and scientific projects in Chernihiv and Kyiv. Moreover, he put a lot of effort into organizing various educational events, the activities of Chernihiv "Prosvita", Chernihiv Scientific Society, the Institute of Ukrainian Scientific Language, etc. The scientist devoted a significant part of his life to cultural and educational activities, in particular he headed Chernihiv Labor School, taught lessons in higher and secondary educational institutions of Chernihiv and Kyiv, organized meetings and guided the work of "Prosvita" and Chernihiv Scientific Society, participated in scientific events of the Institute of Ukrainian Science Language and worked on terminological dictionaries. The study of scientific and pedagogical activity of H. Kholodnyi has allowed to distinguish three stages in his public life: 1) the 1912-1917 period was devoted to priority-setting of his social activities; 2) the 1917-1924 period was characterized by the dominance of the educational factor, 3) while during 1924-1929 the scholar entirely concentrated on the scientific work.

Keywords: Kholodnyi Hryhorii, Chernihiv Scientific Society, Prosvita, Institute of Ukrainian Scientific Language, Union for the Liberation of Ukraine.

15. Ткаченко В. Чернігівське наукове товариство у контексті національного відродження України 20-х років / В. Ткаченко, М. Ігнатенко // Сіверянський літопис. – 1995. – № 2. – С. 54–57.

16. Туркало К. Т. Тортурі (Автобіографія за большевицьких часів). – Київ; Нью-Йорк: Наша батьківщина, 1963. – 203 с.

17. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / упоряд.: В. М. Даниленко. – К.: Темпора, 2012. – 756 с.

18. Mohylnyi L., Liashchenko, O. Social and political views of Hryhorii Kholodnyi // *East European historical bulletin*. – 2019. – № 13. – P. 81–91.

References

1. Branch State Archive of Security Service of Ukraine, file 67098 FP (The Unionforthe Liberation of Ukraine), vol. 50 (V. F. Durdukivskiy), 340 sheets. [In Ukrainian].
2. Branch State Archive of Security Service of Ukraine, file 67098 FP (The Union for the Liberation of Ukraine), vol. 101 (H. H. Kholodnyi), 200 sheets. [In Ukrainian].
3. Bilokin, S. (2017). Chekists and the case of Mykhailo Hrushevskiy. *The Word of Enlightenment*, Part 31, 4–5. [In Ukrainian].
4. *Bulletin of the Institute of Ukrainian Scientific Language*, 1928, 1. [In Ukrainian].
5. *Bulletin of the Institute of Ukrainian Scientific Language*, 1930, 2. [In Ukrainian].
6. Hlukhenkyi, A. (2017). Formation and activity of the religious community of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Borisoglebsk Cathedral in Chernihiv in the 1920s. *Siveryansky chronicle*, 4, 116–122. [In Ukrainian].
7. Kubiyovych, V. (Ed.) (2000) *Encyclopedia of the Ukrainian Studies. Vocabulary*, 10, Paris; New-York: Molodezhnyttia; Lviv; Kyiv: Globus. [In Ukrainian].
8. Yefremov, S. (1997). *Diaries, 1923–1929*. Kyiv: ZAT "Hazeta "Rada". [In Ukrainian].
9. Ohiyenko, I. (2001) *History of the Ukrainian Literary Language*. Kyiv: ArtEk. [In Ukrainian].
10. Onatskyi, Ye. (1967). *Ukrainian small encyclopedia*. Book 16. Buenos Aires, 1967, 1973–2148. [In Ukrainian].
11. Kokin, S. (Comps.) (2003). *Last address: Executions of Solovetsky prisoners from Ukraine in the 1937–1938*. Kyiv: Sfera. [In Ukrainian].
12. Polonska-Vasylenko, N. (2011). *Memoirs*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiiia. [In Ukrainian].
13. Prystaiko, V. (1994). Victims of terror. How the State Political Department fought against the Ukrainian Academic Science. *From the archives of the VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, 1, 70–88. [In Ukrainian].
14. Prystaiko, V. I., Shapoval, Yu. I. (1995). *Case of the Union for the Liberation of Ukraine*. Kyiv: Intel. [In Ukrainian].
15. Tkachenko, V., Ihnatenko, M. (1995). Chernihiv Scientific Society in the context of the national revival of Ukraine in the 1920s. *Siveryansky chronicle*, 2, 54–57. [In Ukrainian].
16. Turkal, K. T. (1963). *Autobiography during the Bolshevik Regime*. Kyiv; New-York: Nasha batkivshchyna. [In Ukrainian].
17. Danylenko, V. M. (Comps.) (2012). *Ukrainian Intelligentsia and Powe r: Reports of the Secret Department of the State Political Department*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
18. Mohylnyi L., Liashchenko, O. (2019) Social and political views of Hryhorii Kholodnyi. *East European historical bulletin*, 13, 81–91. [In English].

Надійшла до редколегії 13.09.20